

Evakkoon lähtö

Ei-lingvistiin litteroimaa Raja-Karjalan murretta

1. Johdanto

Esittelemme tässä kansanlingvistiikan alaan sijoittuvassa artikkelissa pienoistutkimuksen, jonka aineistona on rajakarjalaistaustaisen ei-lingvistin (NN) äänitallenteesta tekemä litteraatio. NN on haastatellut vanhempaa sukulaistaan ja litteroinut äänitteestä evakkoon lähdöstä kertovan katkelman. Tallenne ei ole ollut tutkijoiden käyttävissä, mutta haastateltavalta on Suomen kielen nauhoitearkistossa tallenne, jossa kerrotaan muun muassa samasta evakkokokemuksesta. Vertaamme itseoppineen litteroijan tekstiä kielitieteelliseen litteraatioon ja pohdimme, mitä voidaan tämän perusteella päätellä NN:n tekemien kieltä koskevien havaintojen tarkkuudesta. Artikkeliliitty laajempaan kokonaisuuteen, jossa olemme tarkastelleet rajakarjalaistaustaisten pohjoiskarjalaisten havaintoja ja käsityksiä karjalan kielestä. Luvussa 2 esittelemme tarkemmin tutkimusasetelmamme ja aineistomme sekä litteroija NN:n taustan. Sen jälkeen kuvaamme luvuissa 3, 4 ja 5 litteraatioista esiin nousevia karjalan kielen foneettisia, fonologisia ja morfologisia piirteitä sekä niiden merkitsemistapoja. Luku 6 on yhteenvedo, jossa suhteutamme tuloksia aikaisempaan tutkimukseemme.

2. Tutkimusasetelma ja -aineisto

Puhutun kielen tutkimuksessa on 1980-luvulta lähtien yhä enemmän saanut huomiota se, miten tietoinen kielenpuhujana on kuulemastaan ja tuottamastaan kielestä ja millaisin ilmauksin hän välittää kieltä koskevia havaintojaan muille. Tällainen tutkimus kuuluu kansanlingvistiikan alaan, ja lisäksi kansanlingvistiikka kattaa myös kielelliset

asenteet eli sen, miten kielenkäyttäjät suhtautuu kielenilmiöihin tai kielimuotoihin. Tutkimussuuntaus syntyi Yhdysvalloissa, mutta 1990-luvulla se levisi jo eri puolille maailmaa. (Ks. Preston 1999; Niedzielski & Preston 2000; Long & Preston 2002; Anders, Hundt & Lasch 2010.) Suomessa alan menetelmiä on sovellettu 1990-luvun lopulta lähtien (esim. Mielikäinen & Palander 2014: 19–20).

Kansanlingvistiikan menetelmät ovat usein perustuneet puhuttuun kieleen, mutta kielitietoisuutta voidaan tutkia myös kirjoitetun kielen avulla. Suomessa on ei-lingvistien kielellisistä havainnoista tehty päätelmiä esimerkiksi yksityisten arkitekstien kuten päiväkirjojen ja kirjeiden avulla (Nordlund 2003; Mustanoja 2018). Tällaiset tekstit ovat syntyneet spontaanisti, eikä niitä ole suunniteltu julkisesti luettaviksi. Ne on kirjoitettu omien taitojen mukaisesti, joten niistä voi tehdä murrepiirteiden salienssia koskevia päätelmiä esimerkiksi silloin, kun kirjakieltä tavoittelevan tekstin joukossa on murrepiirteitä sisältäviä sanoja.

Murretta on kirjoitettu myös tietoisesti, dokumentointitarkoituksessa. Esimerkiksi Suomen kansan murrekirja 1–2 (1940, 1945) sisältää ei-lingvistien kirjoituskilpailuun tuottamia murretekstejä, joita tosin kielitieteilijät ovat jossain määrin korjailleet. Teksteihin on muun muassa lisätty liudennuksen (*tuommojnen, rupesj*) ja itämurteiden erikoisgemmaation (*selekkään, aennae*) merkintää. (Mielikäinen 2004: 513–514; Palander 1987: 215.) Lähellä tällaista genreä on varsinainen murrekirjallisuus, kuten Kalle Väänänen, Unto Eskelisen tai Heli Laaksosen murrerunot, Hjalmar Nortamon murrekertomukset tai Tauno Koskelan murteella kirjoittamat novellit.

Erityisesti 1950-luvulta lähtien suomalaisessa kaunokirjallisuudessa murretta ja puhekielisyyttä on käytetty romaanihenkilöiden dialogissa, nuortenkirjoissa jo tätä aiemmin. Romaanien kerronta on siis kirjakielistä, mutta henkilöiden puhetta on sävytetty murteella, slangilla tai nykypuhekielellä. Varsinaisesti tästä tuli tyylikeino Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* ilmestyttyä. Hänen jälkeensä monet muutkin kirjailijat, kuten Heikki Turunen, Orvokki Autio, Rosa Liksom ja Alpo Ruuth, ovat kirjoittaneet romaanihenkilöidensä vuorosanoja puhekielellä. (Tiittula & Nuolijärvi 2013.) Viime vuosina on Heikki Turuselta ilmestynyt kolme rajakarjalaisen siirtoväen kohta-loista kertovaa kirjaa, joiden repliikeistä osa on karjalankielisiä.

Murteen merkintää voi tarkastella myös murrekäännöksistä. Erityisesti 1990-luvulla alkoi ilmestyä sarjakuvien, uskonnollisten tekstien ja jopa kokonaisten teosten, kuten Kalevalan, murteelle käännettyjä versioita. Kun murre- ja kaunokirjailijat kirjoittavat murretta intuiotensa tai muistinsa varassa, murteelle kääntäjät joutuvat tekemään tietoisempia valintoja pohjatekstin perusteella. Heidän murteenmerkintänsä on siis teoreettisempaa, ja pyrkimyksenä voi olla murrepiirteiden säännöllisyys, joka voi johtaa jopa hyperdialektaalisuuteen kuten liudennuksen merkitsemiseen muotoihin, joissa se ei murteessa ole mahdollinen (esim. *pitj, hiisj*). (Mielikäinen 2004: 516, 522–523.)

Kaikista edellä mainituista aineistoista poikkeaa tässä artikkelissa käytetty maallikkolitteraatio eli teksti, joka on syntynyt ei-kielitieteilijän siirrettyä kirjalliseen muotoon autenttista, kuuntelemaansa murretta. Tutkimusmenetelmänä maallikkolitteraatio on varsin harvinainen, mutta tällaisia tekstejä on käytetty tutkittaessa,

missä määrin litteroijan oletukset puhujan koulutus- tai sosiaalisesta taustasta heijastuvat hänen merkintätapoihinsa. Mikäli litteroijalle syntyy käsitys puhujan alemmasta koulutustaustasta, hän merkitsee standardikielestä poikkeavia muotoja todennäköisemmin kuin jos hän olettaisi puhujan olevan koulutetumpi. (Nguyen 2005.)

Tutkimuskohteenamme on NN, 1950-luvulla syntynyt pohjoiskarjalainen, jonka suku on kotoisin Raja-Karjalasta, Ilomantsin Liusvaarasta. NN on elänyt pääosan elämästään nykyisessä Ilomantsissa. Hän on tallentanut sukunsa vaiheita haastatteleamalla ja koostamalla aineistoistaan omakustanteisia julkaisuja, mutta hänellä ei ole kielitieteellistä koulutusta eikä hän ole opiskellut karjalan kieltä. Myöskään karjalan nykyisen kirjakielen ortografia ei ole hänelle tuttua. Häntä voi siis hyvin luonnehtia itseoppineeksi litteroijaksi. Olemme aikaisemmin haastatelleet NN:ää kansanlingvististä tutkimusta varten, jolloin keskusteltiin muun muassa hänen karjalan kieltä koskevasta ajatuksistaan. Haastattelun aikana NN osallistui imitaatiotehtävään eli jäljitteli sukulaistensa karjalankielistä puhetta. Kun kielenkäyttäjää jäljittelee sellaista varieteettia, jota hän ei itse normaalioloissa puhu, on mahdollista saada selville, millaisia tiedostettuja tai tiedostamattomia piirteitä hän hallitsee (Preston 1992; Brunner 2010; Palander & Riionheimo 2018a; Vaattovaara, Kunnas & Saviniemi 2018). Lisäksi haastattelussa toteutettiin kuuntelutesti, jossa NN:ää pyydettiin osoittamaan kuulemastaan ääninäytteestä karjalan kielen piirteitä (Palander & Riionheimo 2018b). Litteraatioista ei haastatteluissa puhuttu, sillä ne tulivat tietoomme vasta haastattelun jälkeen.

Eräässä NN:n omakustanteessa on ääninauhasta litteroituja haastattelukatkelmia. Käytämme aineistonamme kolmen sivun mittaista litterointia, joka koostuu NN:n vanhemman sukulaisen kahdesta haastattelusta (ks. näytettä 1). Haastateltava on syntynyt v. 1900 Porajärvellä, joka on kuulunut varsinaiskarjalan etelämurteen alueeseen. Avioiduttuaan 17-vuotiaana hän siirtyi Ilomantsin Liusvaaraan, mistä hän toisen maailmansodan jälkeen muutti nykyiseen Ilomantsiin. Litteroiduista näytteistä toinen on 1970-luvun alun radiohaastattelusta, jossa puhuttajana on Niilo Tarvajärvi. Toisen näytteen on tallentanut NN itse joko 1980- tai 1990-luvulla; tallennus- ja litterointiaika eivät käy aineistosta selville. Nämä tallenteet eivät ole olleet käytettävissämme, mutta kyseisen sukulaisen puhetta on tallennettu Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmiin. Vertailuaineistona on tunnin mittainen tallenne, jossa haastateltava puhuu samoista evakkokokemuksista kuin NN:n litteraatioissa. Tämä nauhoite (SKNA 503:1) on tallennettu vuonna 1960 ja kuuluu Itä-Suomen yliopistossa koostettuun Raja-Karjalan korpuksen. Se on litteroitu karkeistetulla suomalais-ugrilaisella tarkekirjoituksella FINKA-tutkimushanketta varten (näyte 2).¹

- (1) Sitten meitä otettiin Savooh. Ensin vietiin Kaltimooh. Kesävaatteilla, ripusilla olimma, kun arvelimma kotiin pääsemmä. Emmä huopie, emmä mitäi ottanut lähön varalla. Siitä viettiin asemalla. Härkävaunuihin

1. FINKA = Suomen ja karjalan rajalla: näkökulmia lähisukukieliin ja niiden murteisiin (Suomen Akatemia 137479 2011–2014). Raja-Karjalan korpus on aineistona myös hankkeessa Muutto ja kielellinen eriytyminen: karjala Tverissä ja Suomessa (Suomen Akatemia 314848, 2018–2022).

laitettiin. Kylmä vaunu. Miulla on vauva sylissä. Pikkuinen, kuusi vuotinen Maija-Liisa itköy ja riippuu vaatiessa, ”Kuule Äiti, kylmä on, miuta kylymää.” Minä sanoin: ”Emmä myö kylmä, elä vain itke.” Muutaman kerran ovi avattiin ja kysyttiin: ”Onko tiälä [sukunimi] emäntä?” Mie sanoin: ”On”. Sano: ”Teijän lapset tullah tänne.” Mie sanoin: ”Anna vain tullaah, myö tiälä olemma.” Sitten meilläoli [!] hyvin iso paketti. Pojat laitettiin Kuolismuasta. Vilho ja Kalle laitettiin makuuvuotteet. Nuoralla sivottiin ja sanottiin, tämä vaikka auton perässä kestäis. Se viskattiin viimeiseksi. Mie sanoin: ”Slava tebe hospodi, kun nuo makuuvuotteet ja lapset sain, niin kaikki hyvin.” Iisalmeeh on matka meillä, eikä ou leipiä, eikä ou evästä. Miulla jäi leivät paistetut hyllyllä sieltä Kuolismuasta lähtiessä. Anna paisto meillä verestä leipiä mukah ja niitä emmä muistat ottua. Annettiin meillä yks kerta kaurapuuro ja siitä leipäpalaset matkalla.

- (2) Kaltimoo kum myö mäntih tuotih autos linja, autošša ní, myö tultih siitä, väh_aikoa oltii ja ilmahälytyšt tul’i ja miut otettih viel pienel lapsen kansa yksí, takši tul’i hakemah ja šit ol’i toišie kakšiko takšii níi pikkulapšie kell_ol’i ní ših ja toišet lähettii meijän, ne ol’i viel_aika, piestä níitä, joukkuo nin, ne toiset mä- lähettih hevoskyytilöih ja siel ilmahälytykšes piti kaks tunti olla ja. ne oltii šielä kylmän yönä ja värvättettii lunta kun_ol’ se nel’äs päivä ol’i, ol’ voi olla nel’äs päivä joulukuuta. tahi alkuu ol’i kuitenni joulukuun alkuu pakkašet ol’i. sittem myö meilen tai sen tytöŋ kansa tuotih miull_ol’ viisivuod’ini, ykš tyttö šiiitä. ol’ kolomas tyttölöistä, nuoremmitai ní, se huuti minulla kylmää minul kylymää minuu härkävaunuh pistettih ovi kiiñni ja miu ə pikkuñev vauv_ol’ sylissä sielä pimeess_ei ollut valuu ei mitää ja. siitä se, tyttö vaan väriši vierellä ja häntä kylmää häntä pelottaa mie sanon no emmä vaan välitä ja. minä sanon eihän ne omat minun, lapset nyt ei täh yhteh šatu kuiten ja šiiitä ne, oven aukas ja kysy ne miehet jotta oŋgo tässä [sukunimi] emäntä mie sanon on no šano teijäm, perhe on nämä lapset tässä. kun_ol’ tuttuja ihmisie šielä siinä šakissa.

Artikkelissa vertaamme maallikkolitteraatiota kielitieteelliseen litteraatioon selvittääksemme, miten NN tulkitsee kuulemaansa puhetta ja millaisia keinoja hän valitsee kielenpiirteiden merkintään. Pyrimme vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

- Miten NN on ratkaissut tyypillisten karjalankielisten äänne- ja muoto-opillisten piirteiden merkinnän?
- Miten merkinnät vastaavat saman haastateltavan puheesta laadittua tieteellistä litteraatiota?
- Mistä mahdolliset erot selittyvät?
- Mitä voidaan päätellä NN:n kieltä koskevien havaintojen tarkkuudesta?

3. Foneettiset piirteet

Monet puheessa ilmenevät karjalan kielen foneettiset piirteet tai yleisemmin puheelle ominaiset ilmiöt ovat maallikkolitteroijalle haastavia. Ensinnäkin äänneiden ominaisuuksia ei ole helppoa havaita ilman kielitieteellistä koulutusta, mikä on käynyt ilmi aikaisemmassa karjalan kielen havainnointia koskevassa tutkimuksessamme (Palander & Riionheimo 2018b). Toiseksi vaikka litteroija tunnistaisikin tallenteessa foneettisia ilmiöitä, niiden merkitsemiseen ei ole kovin paljon keinoja silloin, kun käytetään suomen kirjakielen kirjaimistoa ja noudatetaan kirjakielen konventioita.

Karjalainen **affrikaatta** *č* vaihtelee haastateltavalla suomen *ts*-yhtymän yleiskielisten ja savolaisten vastineiden kanssa, kuitenkin niin, että tieteellisessä litteraatiossa affrikaattana edustuu enemmistö, 68 % tapauksista (taulukko 1). Muodoissa on esimerkiksi seuraavanlaista vaihtelua:

čč : *č*: *čumoita* 'suutele', *kärččätin*, *tarviče*, *iče*

ts : *ts*: *tarvitsi*, *seitseme*, *kutsontoh* 'kutsuntoihin'

ht : *t*: *kabtomah*, *kabtelima*, *kabto*, *katellah*.

NN on merkinnyt *č*:n asemassa olevaa äännettä kuusi kertaa *ts*:llä, mutta kaksi kertaa muuten: *z*:lla ja *tz*:lla (*muzoiksi* 'vaimoksi', *itze*). Jälkimmäiset merkintätavat tuntuvat viittaavan havaintoon suomesta poikkeavasta *č*-ääntämyksestä, ja molemmissa sanoissa on kyseessä heikkoasteinen muoto, jossa lyhyt affrikaatta erottuu suomen *ts*-tyhtymästä selvästi. Suomalaisille on yleistä ääntää vierassanoissa esiintyvä *z*-kirjain *ts*:nä (Hurta 2002), ja siksi *z* lienee ollut NN:n mielestä sopiva merkki kuvaamaan äännettä, joka muistuttaa suomen *ts*-yhtymää mutta samalla kuitenkin eroaa siitä.

Affrikaattaa tai <i>ts</i> :ää vastaavat äänneet	<i>č</i>	<i>čč</i>	<i>z</i>	<i>tz</i>	<i>ts</i> (va.)	<i>ts</i> (ha.)	<i>ht</i> (va.)	<i>h</i> (ha.)	<i>t</i> (ha.)	N
Tieteellinen litteraatio	19 51 %	6 16 %	–	–	3 8 %	2 5 %	5 14 %	–	2 5 %	37
Maallikkolitteraatio	–	–	1	1	4	2	–	1	–	9

Taulukko 1. Affrikaatan ja *ts*:n edustus frekvensseinä ja suhteellisina osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa (va. = astevaihtelun vahva aste, ha. = heikko aste).²

2. Laskelmiin ei ole otettu mukaan *Ilomantsi*-nimeä, jonka *ts* on sekä lingvistin että ei-lingvistin litteraatiossa aina vaihteluton. Taulukoissa prosenttiluvut on ilmoitettu vain, jos esiintymiä on yhteensä ollut vähintään 10.

Tieteellisessä litteraatiossa on paljon **liudentuneita konsonantteja** sananalkuisessa, -sisäisessä ja -loppuisessa asemassa (esim. *ni, piet'tii, ol*), ja vahva liudennus onkin karjalan kielen erityispiirteitä (H. Leskinen 1998: 379). NN ei ole kuitenkaan merkinnyt liudennusta lainkaan, vaikka sen merkintään olisi ollut tarjolla yleisesti tunnettu murrekirjailijoiden tapa käyttää *j*-kirjainta (Mielikäinen 2004). Haastattelutilanteessa NN luki ääneen itse litteroimiaan tekstejä, ja silloin hän äänsi monet konsonantit selvästi liudentuneina, mutta litteraatiossa hän ei joko ole kiinnittänyt liudennukseen huomiota tai ei ole kokenut tarpeellisenä merkitä sitä tekstiin. Kansanlingvistiikassa on aiemminkin havaittu, että osa ihmisistä pystyy imitoimaan ja tuottamaan foneettisia piirteitä, vaikka ei kommentoi tai erittele niitä yksityiskohtaisesti (Preston 1996; Niedzielski & Preston 2000: 22–23).

Haastateltavan kielelle on ominaista myös runsas **š:n** käyttö (*šit toišekši vuotta*), ja jossain määrin hänen ääntämyksessään on myös **soinnillisia tai puolisoinnillisia klusiileja** (*viegeä, emändä, rubesi ~ mugavao, dienny, soabiko*). NN:n litteraatiossa nämä yleensä puuttuvat, mutta kahdessa kohtaa on merkitty karjalainen *d*: *etkö sie vielä miula duumaitse; istumma da itkemmä*. Verbi *duumaija* ja konjunktio *da* ovat läpinäkyviä lainoja venäjältä, mikä on voinut vaikuttaa *d*:n merkitsemiseen. Haastattelussa omaa litterointia lukiessaan NN äänsi soinnillisia klusiileja ja *š*-äänteitä, joten on mahdollista, että myös klusiilien soinnillinen ääntämistapa on sellainen karjalan kielen piirre, jota hän osaa jäljitellä mutta ei analysoida.

Puhutulle karjalan kielelle on ominaista **sananloppuisen -n:n** assimiloituminen soinnillisten konsonanttien edellä kokonaan sekä *p:n* ja *k:n* edellä osittain samalla tavoin kuin suomen murteissakin (Ojansuu 1918: 67–70). Vokaalin tai tauon edeltä *-n* on voinut kadota. NN on merkinnyt sananloppuista *n*:ää lähes poikkeuksetta kirjakielen mukaisesti, esim. *Sotilaat katso kotvan seisovin jaloin*. Assimilaatioita ei siis ole merkitty, mutta lopputauon edellä on yksittäinen *-n:n* katotapaus: *Se uamulla rupesi tapahumaa*. Tässä todennäköisesti vaikuttaa suomen kirjakielen malli, jossa näitä assimilaatioita ei koskaan merkitä.

Lausefoneettisia piirteitä edustaa **puheen rytmi**, joka litteroidussa tekstissä näkyy muun muassa taukojen merkintänä. Puhunnoksen katkaisevia välitaukoja, jotka aiheutuvat esimerkiksi puheen suunnittelusta tai tapailusta ja joiden edellä sävelkorkeus ei laske, merkitään foneettisessa transkriptiossa pilkuilla. Lopputaukoja, jotka usein päättävät lausuman tai ajatuskokonaisuuden, edeltää yleensä intonaation lasku. Näitä taukoja tieteellisessä litteraatiossa merkitään pisteellä. NN:n litteroinnissa väli-merkit noudattavat kirjakielen merkintätapoja. Puheen rytmi on kuitenkin tavoitettu loppupisteiden ansiosta erittäin hyvin, sillä tieteellisessä litterointitekstissäkin pisteeseen loppuvat jaksot ovat lyhyehköjä.

4. Fonologiset piirteet

Tässä luvussa tarkastelemme eräitä karjalan kielen fonologisia vokaalipiirteitä ja niiden merkintää. Piirteille on yhteistä se, että niiden merkintä litteraatioissa ei vaadi erityismerkkejä vaan on toteutettavissa suomen peruskirjaimin. Lisäksi useimmille piirteille on ominaista eri varianttien vaihtelu haastateltavan puheessa. Tarkastelemmekin tässä sekä piirteiden merkintätapoja että varianttien välisiä vaihtelusuhteita. Vertaamme myös litteraatioita siihen tietoon, mitä on saatavilla varsinaiskarjalan etelämurteen edustuksesta Venäjän Karjalan puolella.

Karjalaismurteissa *aa:n* ja *ää:n* diftongiutumisen poikkeaa osin suomen itämurteiden vastaavasta ilmiöstä. Raja-Karjalan eteläkarjalaisissa naapurimurteissa *AA*:ta vastaavat *oa* ~ *ua* ja *eä* ~ *iä* (Bubrih, Beljakov & Punzina 1997: kartat 4–5; H. Leskinen 1998: 379). Tieteellisessä litteraatioissa *ua*, *iä* -vaiheessa on 44 % *AA*-esiintymistä (*šuanut, piäsen*) ja *oa*, *eä* -vaiheessa 32 % (*soattajatta, teälä*). Pitkänä vokaalina on säilynyt 24 % tapauksista (*maanantai, määräys*), ja ne saattavat olla haastateltavan puheessa suomen yleiskielen vaikutusta. (Taulukko 2.) NN on merkinnyt ensitavun *AA*:n diftongiutumista valtaosin (70 %) *ua*:lla ja *iä*:llä (*uamulla, suatetab, piällä*), ja *oa*, *eä* -variantit puuttuvat kokonaan. Vaikuttaa siltä, että merkintätapa noudattaa NN:n oman ilomantsilaisen savolaismurteen edustusta, jossa diftongit ovat asussa *ua* ja *iä* (Kettunen 1940: kartta 154). Diftongiutumattomia variantteja (*aaltoo, pääs*) on NN:n litteraatioissa 30 %, joten niiden osuus on suunnilleen sama kuin tieteellisessä litteraatioissa.

Ensi tavun <i>AA</i>	<i>mua, piä</i>		<i>moa, peä</i>		<i>maa, pää</i>		N
Tieteellinen litteraatio	77	44 %	55	32 %	41	24 %	173
Maallikkolitteraatio	35	70 %	–	–	15	30 %	50

Taulukko 2. Ensi tavun *AA*:n edustus frekvensseinä ja suhteellina osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatioissa.

Jälkitavujen *AA*:n edustuksessa lähimmät eteläkarjalaismurteet ovat pääasiassa *oa*, *eä* -kannalla, mutta myös *ua*, *iä* ~ *öä* -variantit ovat mahdollisia (Bubrih ym. 1997: kartat 6–7). Tieteellisen litteraation perusteella diftongiutuminen on haastateltavan murteessa vielä lähes täysin (89 %) *oa*, *eä* -vaiheessa (*aikoa, karjoa, poabtoa, eleä, encä, häteä*). Savolaismurteiden mukaista monoftongia (*aitoo, lebmee*) on 4 % ja diftongiutumattomia variantteja (*kalaa, selkää*) 6 % (taulukko 3). Jälkitavuissa NN:n litteraation variaatio on laajempaa kuin ensi tavussa. Hän on merkinnyt jälkitavujen *AA*:n vastineita enimmäkseen *ua*- ja *iä*-diftongeilla (*kubinua, eniä jättii* 'enä jättää'), satunnaisesti *eä*-variantilla (*selkeä* 'selkää') mutta neljä kertaa myös *uo*-, *ie*-varianteilla (*parempuo, leipie*). *kalua*-tyypin yleisyys voi johtua siitä, että NN on tulkinnut jälkitavujen karjalaisdiftongit samanlaisiksi kuin oman savolaismurteensa ensitavujen diftongit

(ks. edellistä kappaletta). NN:n *kaluo*-tyyppiä ei ole tieteellisessä litteraatiossa lainkaan, ja tähän hyperdialektaaliseen merkintätapaan on ehkä vaikuttanut rajakarjalaismurteiden jälkitavujen *UA*:n tai *OA*:n edustus (*kuoltuo* 'kuoltua', *joukkuo* 'joukkoa').

Jälkitavun <i>AA</i>	<i>kalua,</i> <i>leipiä</i>	<i>kaloa,</i> <i>leipeä</i>	<i>kaluo,</i> <i>leipie</i>	<i>kalaa,</i> <i>leipää</i>	<i>kaloo,</i> <i>leipee</i>	N
Tieteellinen litteraatio	1 1 %	125 89 %	– –	8 6 %	6 4 %	140
Maallikkolitteraatio	20 67 %	1 3 %	4 13 %	4 13 %	1 3 %	30

Taulukko 3. Jälkitavun *AA*:n edustus frekvensseinä ja suhteellisinä osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

Svaavokaali ei ole kuulunut karjalan kieleen, mutta Raja-Karjalassa sitä on havaittu 1900-luvun alkukymmeninä varsinkin Korpiselän murteessa (E. Leskinen 1934: 138–142; Turunen 1982: 70), johon se on tarttunut suomalaisilta muuttajilta. Tieteellisessä litteraatiossa svaata on enimmäkseen vain sanoissa *kolme* ja *kolmas*; svaalisten muotojen osuus on 13 % (taulukko 4). NN:n litteroinnissa svaata on 16 %:ssa sen mahdollistavista konsonanttiyhtymissä, muun muassa lapsen puheen referoinnissa (*Kuule Äiti, kylmä on, miuta kylymää*). Vastaava muisto on kerrottuna myös tieteellisesti litteroidussa tallenteessa (*ol' kolomas tyttöloistä, nuoremmistai ni, se huuti minulla kylymää minul kylymää*). Kokonaisuutena litteroinnit vastaavat svaan osalta varsin hyvin toisiaan.

Svaan esiintyminen	<i>kolme</i>	<i>kolome</i>	N
Tieteellinen litteraatio	83 87 %	12 13 %	95
Maallikkolitteraatio	21 84 %	4 16 %	25

Taulukko 4. Svaan esiintyminen frekvensseinä ja suhteellisinä osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

Jälkitavujen A-loppuisten vokaaliyhtymien edustus vaihtelee rajakarjalaismurteissa kuten laajemminkin karjalassa paljon (esim. Kunnas 2007: luvut 6–7). Lähimmissä eteläkarjalaismurteissa *ea*, *eä*-yhtymien vastineena on vanhastaan ollut pääasiassa *ie*, jonka rinnalla on tavattu myös *ia*, *iä*-variantteja (Bubrih ym. 1997: kartat 12–13). Tieteellisessä litteraatiossa haastateltavan useimmiten (yli 60-prosenttisesti) käyttämä *ea*-yhtymän vastine on *ie* (*oŋkie, tibiembäh*). Kolmasosa tapauksista edustuu *ee*:nä (*hirveesti, ušemma*) ja 4 % *ii*:nä (*rupii*). NN:n tekstissä *ea*-yhtymiä on vain 7, joista 6 on *ie*-varianttia (*rupie, kylpie*) ja 1 *ee*:tä (*komee*). (Taulukko 5.)

<i>eA</i> -yhtymä	<i>komie</i>		<i>komee</i>		<i>komii</i>		N
Tieteellinen litteraatio	27	61 %	15	34 %	2	5 %	44
Maallikkolitteraatio	6		1		–		7

Taulukko 5. *eA*-yhtymän edustus frekvensseinä ja suhteellisina osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

Jälkitavujen *oa*, *öä* -yhtymissä on eteläkarjalaismurteissa ollut vaihtelua *uo*, *yö* ~ *ua*, *yä* ~ *oa*, *öä* (Bubrih ym. 1997: kartat 8, 174). Juoksevassa puheessa yhtymät ovat verrattain harvalukuisia, mutta tieteellinen litterointi paljastaa niissä jopa viittä eri edustustapaa (taulukko 6). Vallalla on *uo*-diftongi lähes 58 %:n osuudella (*viikkuo*). Muutamana kerran käytettyjä ovat *oo* (*eukkoo*), *uu* (*valuu* 'valo'), *ua* (*kilua*) ja *O(v)A* (*ainovat*, *tyttöä*). NN:n tekstissä yleisin (5 esiintymää) on assimilaatioedustus *oo* (*kukkoo*, *viikkuo*). *uo*-tapauksia on 3 (*saunuo*, *puuruo*), ja lisäksi kerran esiintyy odotuksenvastainen *ou*-diftongi (*tulou* 'tuloa'), joka voi olla näppäilyvirhekin.

<i>OA</i> -yhtymä	<i>maituo</i>		<i>maitoo</i>		<i>maitou</i>		<i>maituu</i>		<i>maitua</i>		<i>maitoa</i>		N
Tiet. litt.	15	58 %	3	12 %	–	–	3	12 %	3	12 %	2	8 %	26
Maallikkolitt.	3		5		1		–		–		–		9

Taulukko 6. *OA*-yhtymän edustus frekvensseinä ja suhteellisina osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

ia, *iä* -yhtymien vastineena on laajalti karjalan kielessä ollut *ie* (Ojansuu 1918: 108–110; H. Leskinen 1998: 379). Se on tieteellisen litteraationkin yleisin edustus (72 %; *šukulašie*, *pienie*). Toiseksi tavallisin (23 %) on assimilaatioasu *ii* (*kuivii*, *metrii*). Satunnaisin (6 %) on *ia*, *i(j)ä* (*lapsiaban*, *käsijä*). Myös NN on merkinnyt *ia*, *iä* -yhtymiä enimmäkseen *ie*:llä (*olkie*, *heinie*). Kahdesti edustuksena on *ia* tai *iä* (*morsiameksi*, *ihmisiä*). (Taulukko 7.)

<i>iA</i> -yhtymä	<i>metric</i>		<i>metriä</i>		<i>metrii</i>		N
Tieteellinen litteraatio	63	72 %	5	6 %	20	23 %	88
Maallikkolitteraatio	13	87 %	2	13 %	–	–	15

Taulukko 7. *iA*-yhtymän edustus frekvensseinä ja suhteellisina osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

ua, yä-yhtymät ovat *A*-loppuisista vokaaliyhtymistä kaikkein vähälukuisimpia. Eteläkarjalan tyypillisin edustus on ollut *uo, yö* (Bubrih ym. 1997: kartta 9; Ojansuu 1918: 110–112). Tieteellisessä litteroinnissa *uo, yö* ja *uu, yy*-variantit ovat tasaväkisiä (*kuoltuo, sänkyö* ~ *alkuu, piettyy*). Niitä harvinaisempia ovat *ua* ja *yä* (*ašua, šyksyä*). Ei-lingvistin litterointiin on osunut vain kaksi *UA*-tapausta, *asua* ja *jontuu*. (Taulukko 8.)

<i>UA</i> -yhtymä	<i>asuo</i>		<i>asua</i>		<i>asuu</i>		N
Tieteellinen litteraatio	8	40 %	4	20 %	8	40 %	20
Maallikkolitteraatio	–		1		1		2

Taulukko 8. *UA*-yhtymän edustus frekvensseinä ja suhteellisina osuuksina tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

Kokonaisuutena *A*-loppuisista vokaaliyhtymistä parhaiten tieteellisen litteraation suhteita myötäilevät maallikkolitteroinnin *eA* ja *iA*-yhtymät. *OA* ja *UA*-yhtymissä ei-lingvistin litterointi on suomalaisemmalla kannalla kuin tieteellinen, mutta tapauksia on vähän, joten sattumakin voi vaikuttaa tulokseen.

5. Morfologiset piirteet

Itseoppineen litteroijan teksteissä kiinnostavia muoto-opillisia piirteitä ovat yksikön illatiivi ja passiivin indikatiivin preesens- ja imperfektimuodot, jotka karjalan kielessä ovat yleensä *b*-loppuisia. Suomen savolaismurteissa näiden muotojen pääteaineksissa on pitkä vokaali ja *-n*, joka tosin on voinut kadota vokaalialkuisen sanan ja tauon edellä. Lisäksi tarkastelemme NUT-partisiipin edustusta.

Tieteellisessä litteraatiossa noin 88 % yksiköllisistä illatiivimuodoista (taulukko 10) päättyy *b*:hon, jota edeltää lyhyt vokaali (*saunab, vešištoḥ, tihieḿbäh*). Noin 9 % muodoista on päätteeltään pitkävokaalisia (*Kaltimoo, pitäjää, veneeseē*). Satunnaisia ovat lisäksi *bV(n)*-päätteiset muodot (*avioliittoḥo, peäsijäsehe*). Joukossa on myös yksi pitkävokaalinen mutta *b*-loppuinen hybridimuoto (*sanomalehteēh*). NN on sen sijaan hahmottanut peräti noin puolet illatiivimuodoista *talooḥ*-tyyppisiksi (*aikaseēh, pöytääḥ, iäneēh*). Lyhytvokaalisia *b*-loppuisia muotoja hänen teksteissään on noin 23 % (*lapsēh, Helenah*) ja suomenmukaisia *taloo(n)*-tyyppisiä neljäsosa (*katajikkoon, yhteen*).

Yks. illatiivi	<i>taloh</i>		<i>talooḥ</i>		<i>taloo(n)</i>		<i>taloho(n)</i>		N
Tieteellinen litteraatio	87	88 %	1	1 %	9	9 %	2	2 %	99
Maallikkolitteraatio	8	23 %	18	51 %	9	26 %	–	–	35

Taulukko 9. Yksikön illatiivimuodot tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

Erikseen voidaan vielä tarkastella **MA-infinitiivin illatiivimuotoja** (taulukko 11). Tieteellisessä litteraatiossa on vain kahdenlaisia muotoja, lyhytvokaalisia *käymäh*-tyyppisiä noin 89 % (*jiämäh*, *soattamah*) ja suomen mukaisia *käymää(n)*-tyyppisiä 11 % (*noštamaan*, *kabtomaa*). NN on merkinnyt enimmäkseen *käymäh*-tyyppiä, mutta mukana on myös kaksi hybridimuotoa (*syömääh*, *bakemaah*) ja kolme suomalaistyyppistä muotoa (*hoitamaan*, *kyselemään*).

MA-inf. illatiivi	<i>käymäh</i>		<i>käymääh</i>		<i>käymää(n)</i>		N
Tieteellinen litteraatio	40	89 %	–	–	5	11 %	45
Maallikkolitteraatio	8	62 %	2	15 %	3	23 %	13

Taulukko 10. MA-infinitiivin illatiivimuodot tieteellisessä ja maallikkolitteraatiossa.

Kokoavasti illatiivista voidaan sanoa, että jos NN:n litteroiman tekstin kaikki *b*-loppuiset muodot lasketaan yhteen, niiden osuudeksi saadaan 75 %, mikä on samaa suuruusluokkaa kuin tieteellisen litteroinnin *taloh*, *käymäh* -tyypin prosenttiosuus (88 %). NN:n merkinnät eroavatkin tieteellisestä litteraatiossa lähinnä siinä, että hän on merkinnyt *b*:n edelle pitkää vokaalia selvästi useammin.

Karjalan kielessä myös **passiivin indikatiivin preesens ja imperfekti** ovat *b*-loppuisia (*tullab* 'tullaan, tulivat', *tultih* 'tultiin, tulivat'). Karjalassa passiivi on syrjäyttänyt monikon 3. persoonan päätteiden, mikä lisää passiivimuotojen määrää juoksevassa puheessa. Taulukoihin 11 ja 12 on koottu litterointiteksteissä esiintyvien passiivimuotojen jakauma. Tieteellisessä litteraatiossa passiivin preesensmuodot ovat lähes pelkästään *tullab*-tyyppisiä (*šuahab*, *laitetab*) ja imperfektimuodot enimmäkseen (70 %) *tultih*-tyyppisiä (*otettih*, *käskettih*). Pitkävokaalisia *tullaab*- ja *tultiib*-tyyppisiä muotoja ei tieteellisessä litteroinnissa esiinny lainkaan. Tällaisia passiivimuotoja voi kyllä rajakarjalaisilla esiintyä (esim. Massinen 2012: 126), mutta ne ovat selvästi satunnaisia, *tultih*- ja *tultii(n)*-tyyppien sekaantumia. Suomen mukaisia *tultii(n)*-tyyppisiä imperfektimuotoja haastateltavan tunnin mittaisessa näytteessä on noin 25 % (esim. *alotettiin*, *käveltti*) mutta *tullaa(n)*-tyyppisestä preesensistä on vain yksittäistapaus (*sanotaa*). Imperfektimuotoja, jotka ovat vokaali- tai *n*-loppuisia mutta lyhyt-*i*:llisiä (*mändi*, *pistettin*), on vajaan 4 prosentin verran. Ne lienevät syntyneet suomen ja karjalan yhteisvaikutuksesta. Harvalukuiset *tultih*-muodot puolestaan selittyvät siitä, että informantilla on tapana paikoin loppu-*b*:n jälkeen ääntää jonkinlainen vokaalimainen jatke, joka kuulostaa usein viimeisen tavun vokaalilta (esim. *laiteltih*, *kannettih*). NN:llä passiivin preesensmuotoja on 7 ja niistä *tullab*- ja *tullaab*-tyyppisiä muotoja kumpiakin 3 (*tullab*, *suatetab* ~ *annetaab*, *heitetääh*). Lisäksi on yksi *n*-loppuinen *tuuvaan*-muoto. Passiivin imperfektimuodot ovat yhtä lukuun ottamatta *tultiib*-tyyppiä (*sivottih*, *jätettiib*). Maallikkolitteroija on siis hahmottanut *-b*:n mutta jälleen tulkinnut edeltävän vokaalin pitkäksi.

Pass. preesens	<i>tullab</i>		<i>tullaab</i>		<i>tullaa(n)</i>		N
Tieteellinen litteraatio	22	96 %	–	–	1	4 %	23
Maallikkolitteraatio	3		3		1		7

Taulukko 11. Passiivin preesensmuodot tieteellisessä ja maallikkolitteraatiassa.

Pass. imperfekti	<i>tultih</i>		<i>tultiih</i>		<i>tultii(n)</i>		<i>tultibi</i>		<i>tulti(n)</i>		N
Tieteellinen litteraatio	134	69 %	–	–	49	25 %	4	2 %	7	4 %	194
Maallikkolitteraatio	1	3 %	36	97 %	–	–	–	–	–	–	37

Taulukko 12. Passiivin imperfektimuodot tieteellisessä ja maallikkolitteraatiassa.

Suhteessa lyhytvokaalisiin, odotuksenmukaisiin illatiivimuotoihin (*talob*, *käymäh*) maallikkolitteroinnin passiiveissa on lyhytvokaalisia muotoja (*tullab*, *tultih*) vähemmän. Itseoppineen litteroijan kielitajussa pitkävokaalinen pääteaines yhdistyy siis luontevammin passiiviin kuin illatiiviin.

NUT-partisiippi edustuu rajakarjalaismurteissa usealla tavalla. Variaatio on syntynyt suomelle ja karjalalle yhteisistä muototyypeistä (*sanonut*, *sanonu*, *sanont*), savolaisista varianteista (*sanonu^x*, *sano(n)na*) ja karjalassa tavattavista varianteista (*sanon*, *sanonun*, *sanot*, *sanonuh*). Ilomantsin rajakarjalaistaustaisilla tavattavia ovat olleet kaikki variantit *sanonuh*-muototyyppiä lukuun ottamatta. (Moshnikov 2014: 35.) Tieteellisessä litteraatiassa variantteja on kaikkiaan viisi (taulukko 13). Valtaosa muodoista on NUT-tunnuksisia (runsas 83 %, esim. *bakenut*, *jänyt*) ja noin 10 % lyhentynyttä sisäheittoista muototyyppiä (*pität*, *andat*), jota ei tavata suomen murteissa. Noin 4 % edustaa itämurteissa verrattain myöhäistä, länsimurteista levinnyttä loppukahdenteista muotoa (*soanu^x*, *kävally^x*). Satunnaisia ovat *olt*- ja *pubuna*-partisiipit. NN:n merkinnät noudattavat varsin hyvin tieteellisen litteraation esiintymissuhteita. Hän on kaikesta päättäen kuullut aivan oikein muun muassa sisäheittoiset *joutat*, *muistat*, *välittät*-muodot (Koivisto 2013), joita ei esiinny Ilomantsin savolaismurteessa (MA Ilomantsi).

NUT-partisiippi	<i>sanonut</i>		<i>sanot</i>		<i>sanont</i>		<i>sanonu^x</i>		<i>sanonna</i>		N
Tieteellinen litteraatio	117	84 %	15	11 %	1	0,7 %	6	4 %	1	0,7 %	140
Maallikkolitteraatio	10	63 %	5	31 %	–	–	1	6 %	–	–	16

Taulukko 13. NUT-partisiippimuodot tieteellisessä ja maallikkolitteraatiassa.

6. Kokoavaa pohdintaa

NN:n litteroima teksti on eräänlaista toimitettua haastattelupuhetta: se noudattelee pitkälti puhuttua kieltä, mutta siitä puuttuvat puheen suunnittelusta johtuvat epäroinnit, sanojen tapailu ja kesken jääneet sanat, jotka merkitään tieteelliseen litteraatioon. Litteroimaan tottumattomasta tällaiset puhekielen piirteet saattavat kirjoitettuna vaikuttaa kohosteisilta ja jäädä siksi merkitsemättä. (Tiittula & Voutilainen 2016: 50–51.) Yhtenä syynä tähän voi tietysti olla sekin, että litteroija on tietoisesti halunnut kirjoittaa sujuvaa, kaunokirjallisuuteen verrattavaa tekstiä.

Koska karjalan kielen kirjaimisto ei ole ollut tuttu NN:lle, hän ei ole voinut merkitä suhu-*s*:ää, affrikaattaa tai liudennusta. Affrikaatan ääntämyksen hän on mitä ilmeisimmin havainnut; siitä kertovat muutamat yksittäiset *muzoiksi*, *itze* -merkinnät. Hän myös mainitsi omassa haastattelussaan, että äänitallenteella puhuva sukulaisnainen käytti ”tsetaa” ja NN:n isoäiti puolestaan ”pehmeämpää ässää” (tarkoittanee suhu-*s*:ää). Sen sijaan tekstistä ei pysty päättelemään, onko NN havainnut dentaalikonsonanttien liudentuneisuutta. Voi olla, että liudennus on hänen karjalankielisessä ääntämyksessään automaattinen piirre, joka ei tule esille litteroinnissa. Tähän viittaa myös se, että kun NN:n piti karjalankielisen näytteen kuuntelun jälkeen poimia siitä karjalan kielen piirteitä, hän ei kommentoinut liudennusta. Saman ilmiön olemme huomanneet äidinkielenään karjalaa puhuvien aloittelevien litteroijien teksteissä: liudennus jää tavallisesti merkitsemättä. NN ei yleensä ole merkinnyt myöskään soinnillisia klusiileja *g*, *d*, *b*, vaikka imitoidessaan isoäitiään tuotti niitä luontevasti. Odotuksenmukaista on, että sananloppuisen *n*:n assimilaatiota ei litteraatioissa ole; assimilaation merkitseminen vaatii harjaannusta lingvisteiksi koulututtaviltakin. Kaikesta mainitusta seuraa, että yleiskuvaltaan ei-lingvistin litterointi on kuin riisuttu versio puolikarkeasta tarkekirjoituksesta.

Eräät vokaalipiirteet NN on tulkinut vahvemman kielimuotonsa, Ilomantsin savolaismurteen mukaisiksi. Siten ensi tavun *aa*:n ja *ää*:n diftongiutumista hän on merkinnyt enimmäkseen *ua*:lla ja *iä*:llä (*mua*, *piä*), vaikka tieteellisen litteraation mukaan näiden varianttien rinnalla on jopa kolmasosassa tapauksia *oa*, *eä* -diftongi (*moa*, *peä*). Jälkitavuisa ero on vieläkin selvempi: tieteellisessä litteraatioissa 89 % jälkitavujen *aa*:ta tai *ää*:tä vastaa *oa*, *eä*, mutta ei-lingvistin tekstissä suurimmassa osassa esiintymiä on *ua*, *iä*. Jälkitavujen diftongien hahmottamisvaikeuksista kertoo se, että litteroija on tuottanut tekstiinsä hyperdialektaalisia muotoja (*parempuo*, *leipie* ’leipää’). Sen sijaan jälkitavujen *A*-loppuisten vokaaliyhtymien, etenkin *eA* ja *iA* -yhtymien, sekä svaavokaalin merkintä noudattelee varsin hyvin tieteellisen litteraation käytänteitä.

Morfologisissa piirteissä NN:n ratkaisut poikkeavat tieteellisen litteraation periaatteista *b*-loppuisten muotojen merkinnässä. Yksikön illatiivimuodot samoin kuin passiivin presens ja imperfekti on usein merkitty *b*-loppuisiksi mutta pääteainekseltaan pitkävokaalisiksi (*iäneeb*, *bakemaab*, *annetaab*, *jätettiib*). NN on siis havainnut loppu-*b*:n, jonka rajakarjalaistaustaiset yleisemminkin tunnistavat karjalan

kielen ominaispiirteeksi (ks. Palander 2015: 49, 51; Palander & Riionheimo 2018b: 54–55), mutta *b*:ta edeltävä vokaali on tulkittu suomen mukaiseksi. Muotopiirteistä sen sijaan NUT-partisiipit on kaikesta päättäen hahmotettu lingvistien tavoin.

Voidaan siis todeta, että NN:n tekemä litteraatio todennäköisesti noudattaa varsin tarkasti sitä, millaista karjalaa haastateltava on tallenteella puhunut. Analyysimme täydentää kansanlingvistisen haastattelun, imitaatiotehtävän ja kuuntelutestin luomaa kuvaa siitä, miten NN havainnoi karjalaa (ks. myös Palander & Riionheimo 2018a, Palander & Riionheimo 2018b). NN ei ole varsinainen karjalan puhuja mutta suhtautuu kieleen hyvin myönteisesti, ja imitaatiotehtävässä hän on osoittanut osaa- vansa jäljitellä karjalaa foneettisesti hyvin taitavalla tavalla. Kuuntelutestissä hän ei juurikaan kommentoinut karjalankielisen näytteen piirteitä vaan kuvaili näytettä hyvin yleisellä tasolla. Litteraation analyysi osoittaa, että NN tekee kuitenkin karjalan kielestä epätavallisen tarkkoja havaintoja ja erottaa äänitallenteesta monia karjalan kielen ominaispiirteitä, jotka hän on merkinnyt suomen kirjaimiston tarjoamilla keinoilla. Kokonaisuudessaan näiden kansanlingvistiikan tutkimusmenetelmien ristivalotus piirtää näkyviin moniulotteisen kuvan NN:n yksilöllisestä rajakarjalaisidialektista.

Lähteet

- ANDERS, CHRISTINA ADA & HUNDT, MARKUS & LASCH, ALEXANDER (TOIM.) 2010: *“Perceptual dialectology”*. *Neue Wege der Dialektologie*. Berlin: De Gruyter.
- BRUNNER, ELIZABETH GENTRY 2010: *Imitation, awareness, and folk linguistic artifacts*. Texas: Houston. <<https://scholarship.rice.edu/handle/1911/64394>>.
- BUBRIH, D. V. & BELJAKOV, A. A. & PUNZINA, A. V. 1997: *Karjalan kielen murrekartasto*. Toim. Leena Sarvas. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 97. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- HURTTA, HEIKKI 2002: Ongelmakirjainten ääntäminen: kuu ja set. – *Kielikello* 1/2002. <<https://www.kielikello.fi/-/ongelmakirjainten-aaantaminen-kuu-ja-set>> (24.3.2018).
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. SKST 188.
- KOIVISTO, VESA 2013: Variaatiosta yhden rajakarjalaismurteen idiolekteissa. – *XL Kielitieteen päivät 2.–4.5.2013*. Abstraktikirja. Tampere: Tampereen yliopisto. 174–175.
- KUNNAS, NIINA 2007: *Miten muuttuu runokyllien kieli? Reaaliaikatu tutkimus jäljitävien A-loppuisten vokaalijonojen variaatiosta vialaismurteissa*. Acta universitatis ouluensis B 78. Oulu: Oulun yliopisto.
- LESKINEN, EINO 1934: *Karjalan kielen näytteitä II. Aunuksen ja Raja-Karjalan murteita*. SKST 193.
- LESKINEN, HEIKKI 1998: Karjala ja karjalaiset kielentutkimuksen näkökulmasta. – Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 352–382.
- LONG, DANIEL & PRESTON, DENNIS R. (TOIM.) 2002: *Handbook of perceptual dialectology. Volume 2*. Amsterdam: John Benjamins.
- MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopisto ja Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.

- MASSINEN, HENNA 2012: *Yleis- ja erikoisgeminaatio Ilomantsin karjalankielisten siirtolaisten idiolekteissa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- MIELIKÄINEN, AILA 2004: Liudennus murretutkimuksissa ja savolaismurteisessa kirjallisuudessa. – *Virittäjä* 108: 508–530.
- MIELIKÄINEN, AILA 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan. – *Sananjalka* 47: 98–118.
- MIELIKÄINEN, AILA & PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista. Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MOSHNIKOV, ILIA 2014: *NUT-partisiipin variaatio Ilomantsin rajakarjalaismurteessa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- MUSTANOJA, LIISA 2018: Sydämellisiä kirjeitä talvisodasta. Hämmäläisten sotilaiden kiitoskirjeet aikansa kielen ja kirjeenvaihtokulttuurin heijastajina. – Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen & Jari Sivonen (toim.), *Kuinka mahottomasti nää tekkiit. Jublakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi*. Studia humaniora ouluensia 16. Oulu: Oulun yliopisto, humanistinen tiedekunta. 251–285.
- NGUYEN, JENNIFER 2005: Transcription as methodology: using transcription tasks to assess language attitudes. – *Selected papers from N/WAVE* 32. University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics 10:2. 191–203.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. & PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. Trends in linguistics. Studies and monographs 122. Berlin: Mouton de Gruyter.
- NORDLUND, TARU 2003: Samuelin päiväkirja. Kielellistä variaatiota itseoppineen eteläpohjalaisen sotamiehen päiväkirjassa 1800-luvun lopussa. – *Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta*. Kieli 15. Helsinki: Helsingin yliopisto, suomen kielen laitos. 45–72.
- OJANSUU, HEIKKI 1918: *Karjala-aunuksen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. SKST 455.
- PALANDER, MARJATTA 2015: Rajakarjalaistaustaisten ja muiden suomalaisten mielikuvia karjalasta. – *Virittäjä* 119: 34–66.
- PALANDER, MARJATTA & RIIONHEIMO, HELKA 2018A: Imitating Karelian. How is Karelian recalled and imitated by Finns with Border Karelian roots? – Marjatta Palander, Helka Riionheimo & Vesa Koivisto (toim.), *On the border of language and dialect*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 85–122.
- PALANDER, MARJATTA & RIIONHEIMO, HELKA 2018B: Miten Raja-Karjalan murre eroaa suomesta? Rajakarjalaistaustaiset pohjoiskarjalaiset kuuntelutestissä. – *Sananjalka* 60: 49–70.
- PRESTON, DENNIS R. 1992: Talking black and talking white: A study in variety imitation. – Joan H. Hall, Nick Doane & Dick Ringler (toim.), *Old English and new. Studies in language and linguistics in honor of Frederic G. Cassidy*. New York: Garland Publishing. 327–355.
- PRESTON, DENNIS R. 1996: Whaddayaknow?: The modes of folk linguistic awareness. – *Language awareness* 5/1: 40–74.
- PRESTON, DENNIS R. (TOIM.) 1999: *Handbook of perceptual dialectology. Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins.
- SKNA = Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TIITTULA, LIISA & NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomalaisessa kaunokirjallisuudessa*. SKST 1401.

TIITTULA, LIISA & VOUTILAINEN, EERO 2016: Puhe, kirjoitus ja puheen muuttaminen kirjoitukseksi. – Liisa Tiittula & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Puheesta tekstiksi. Puheen kirjallisen esittämisen alueita, keinoja ja rajoja*. SKST 1424. 29–62.

TURUNEN, AIMO 1982: Raja-Karjalan murteet. – Yrjö-Pekka Mäkinen & Ilmari Lehmusvaara (toim.), *Karjala 2. Karjalan maisema ja luonto*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy. 65–89.

VAAATTOVAARA, JOHANNA & KUNNAS, NIINA & SAVINIEMI, MAIJA 2018: Stadi imitoituna. – Sisko Brunnin, Niina Kunnas, Santeri Palviainen & Jari Sivonen (toim.), *Kuinka mabottomasti nää tekkiit. Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi*. Studia humaniora ouluensia 16. Oulu: Faculty of Humanities, University of Oulu. 287–323.